L-ISKOLA TA' GĦAJN KAREM

Fit-tielet ħarġa tal-Ewwel Sena ta' dan il-ktejjeb, kont għedt kif wasalt Ġerusalem, nhar il-Ġimgħa l-Kbira fil-għaxija, tas-sena 1920. Il-lum sa nikteb xi ħaġa fuq l-ewwel żmien li għaddejt il-Palestina, jew aħjar, fuq l-iskola ta' Għajn Karem, fejn kont ngħallem l-Ingliż għall-ewwel żmien li mort hemm.

Kont għedt dik id-darba, min għadu jiftakar, li kif wasalt Ġerusalem, mort sibt lil Fra Elija, Malti, mill-Mellieħa, fil-Bażilka tal-Qabar ta' Kristu, kif konna miftehmin. L-għada li wasalt jien, Sibt il-Għid, iġġieldu l-ewwel darba l-Għarab u l-Lhud. Sibt il-Għid, wara nofs in-nhar, Fra Elija ried jeħodni nara l-Ġetsemani. Kif ħriġna fil-misraħ żgħir ta' quddiem il-Bażilka, wieħed raġel saqsieni: "Ma għandekx tarbux? Aħjar tilbes tarbux, għax jaħsbuk Lhudi u jisparaw għalik." Jiena ma kontx għadni nifhem il-Għarbi sew, u saqsejt lil Fra Elija x'kien qal. Meta fissirli għedtlu: "Jien m'hux mieghek inkun? Jarawni miexi ma' wieħed Franġiskan jagħrfuni li jien nisrani."

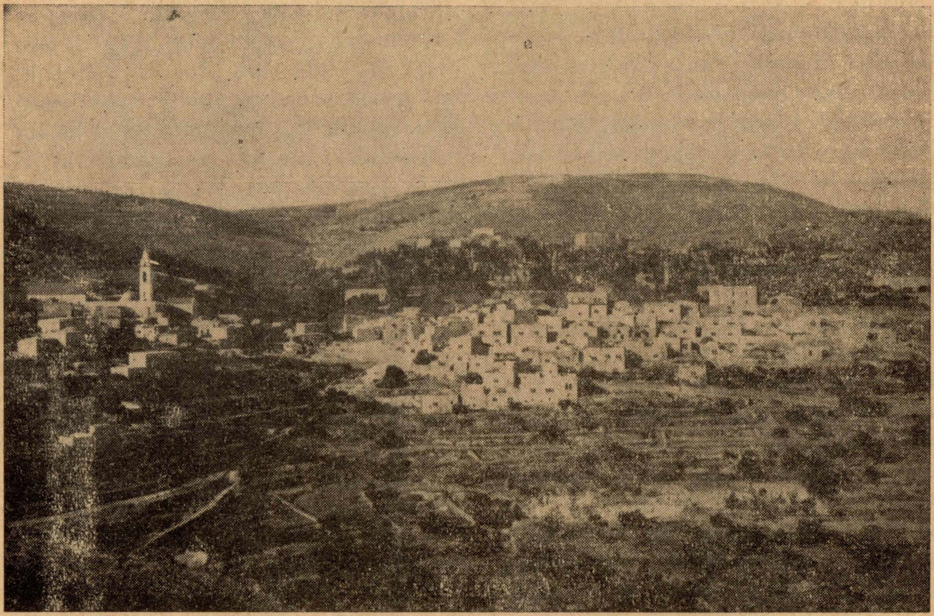

PALESTINA. — Ir-raħal ta' Għajn Karem. Id-djar li jidhru quddiem qishom kollha tal-Misilmin. Fix-xellug jidhru l-kanpnar u l-kor tal-Franġiskani, li warajhom qiegħda l-iskola. Il-kanpnar iż-żgħir, fil-lemin tar-ritratt, huwa tal-knisja ta' Santa Liżabetta, tal-Franġiskani wkoll. Id-djar qalb is-siġar, u l-kanpnar l-ieħor żgħir, fin-nofs tar-ritratt, hija l-Kolonja Russa, tad-Djakonessi, jew sorijiet

Imbagħad ħriġna minn bieb żgħir għat-triq (għax il-misraħ tal-Bażilka donnu bitħa, u fih żewġ bibien) u rajna suldat Indjan wieqaf jispara bl-azzarin għal bgħid, għandu jkun għal

ġewwa xi tieqa. Ma' dwaru kien hemm xi erba' jew ħamest irġiel. Wieħed minnhom resaq fuq Fra Elija u saqsieh: "Fejn intom sejrin?"

"Inżuru l-Ġetsemni," wieġbu Fra Elija.

"Hawn wara, fin-niżla," reġa' dak "hemm raġel maqtul bi msarnu barra. Qiegħed ngħidilkom biex meta tarawh ma tinqatgħux."

Jiena bniedem maqtul qatt ma kont rajt (u għadni ma rajtx sal-lum, għad li l-gwerra kollha kont hawn Malta), u anqas ridt nara. Għal hekk għedt lil Fra Elija: "Tridx ma mmorru xejn illum? Il-Ġetsemani ma nilħaqx narah xi darb'oħra?"

"Huwa aħjar," wieġeb Fra Elija, għal hekk irġajna lura u ma morna xejn.

Xi jumejn wara Fra Elija ħadni nara d-Dejr il-kbir tal-Franġiskani, San Salvatur. Il-Kustodju, Patri Diotallevi, dik il-ħabta kien Ruma, u floku

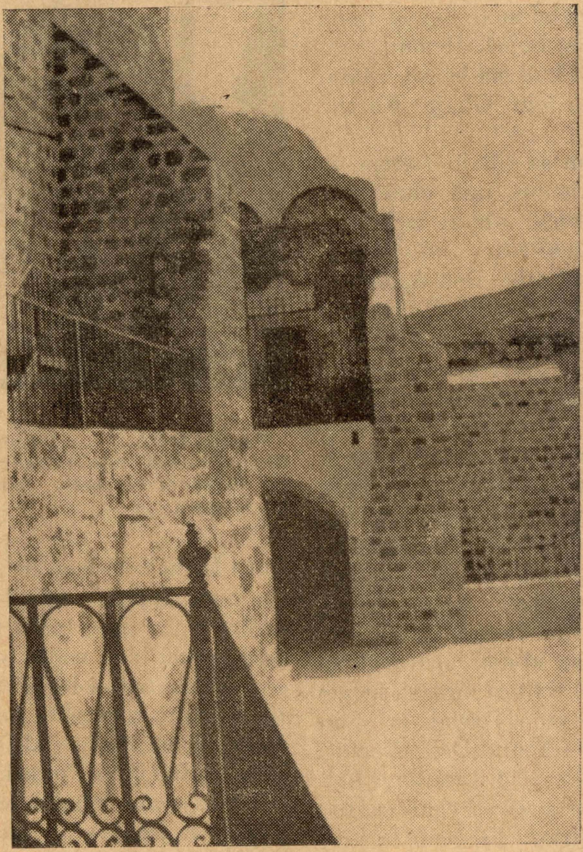

PALESTINA. — L-iskola ta' Għajn Karem, fl-1920. Il-bieb ta' l-Iskola hu dak ta' fuq il-mina, wara l-ħadid. It-tabella ta' fuq il-bieb fiha salib tat-Terra Santa u ma' dwaru miktuba: "Schola Parochialis Puerorum". Isfel tidher il-bitħa fejn jilgħabu t-tfal u fix-xellug il-ħadid tat-taraġ fejn kien joqgħod "Elsie" jindukrahom. Taħt it-taraġ hemm kappella qadima bil-mużajk b'kitba li tgħid li hemm jinsabu l-Iġsma tal-Martri. Ma jafux dawn il-Martri min huma. Il-bini li jidher kollu tas-seklu XII.

kien hemm Patri Awrelju Marotta, il-President. Kif rani saqsa lil Fra Elija min kont. Qallu li kont Malti u mort inżur it-Terra Santa. Saqsieh jekk kontx naf l-Ingliż, u wieġbu li iwa. Qallu: "Ara jridx jibqa' hawn jgħallem l-Ingliż f'xi skola minn tagħna, għax m'għandniex biż-żejjed surmastrijiet." Fra Elija fissirli u jien mill-ewwel għidtlu iwa. Li nibqa' l-Palestina, il-pajjiż ta' Ġesù, kienet l-aktar ħaġa li kont nixtieq.

Għal hekk ftit jiem wara Fra Elija ħadni Betlehem, bil-mixi, bgħid minn Ġerusalem ħamest imjiel. Hemm qagħdna jum, u rajna kull ma hemm x'tara, u l-għada tlaqna lejn Għajn Karem, bil-mixi wkoll.

Minn Betlehem sa Għajn Karem, il-mixja hija ta' ħames mili oħra, triq kollha wegħra, jew aħjar, trejqiet u mogħdijiet. Kien wara nofs inhar. Għaddejna minn taħt Bejt-Ġagħla u bqajna sejrin u qsamna Wadi Henija u tlajna fuq ġebel għoli, u rajna lill-Għajn Kmaer taħtna. Inżilna minn hemm u morna lejn ir-raħal u dħalna fih u ġbidna lejn id-Dejr.

Għajn Karem huwa raħal żgħir u sabiħ, imkennen qalb l-iġbla; fih żewġ ħarât, il-ħâra tal-Insara u lħâra tal-Misilmin. Tal-Misilmin magħmulha minn ħafna djar qrib xulxin u misraħ żgħir f'nofshom, kollu trab u ħmieġ tal-bhejjem; u tal-Insara bħal triq (għedt bħal, għax id-djar fiha qegħdin fuq naħa waħda) li f'tarf minnha hemm id-Dejr il-kbir, tat - Twelid ta' San Ġwann, u f'tarf ieħor id-Dejr iż-żgħir, ta' Santa Liżabetta. L-Insara għandhom ukoll xi djar ġewwa l-eghlieqi, fuq ir-riħ ta' din it-triq. Fil-ġenb ta' dit-triq hemm l-għajn li minnha r-raħal ħa l-isem.

Kif dħalna d-Dejr il-Patri Gwardjan ta' hemm laqagħna u għajjat lil Patri Marku Sammut, Malti ta' Port Said. Hekk fhimt għaliex kienu bagħtuni f' dak ir-raħal u m'hux x'imkien ieħor. Għax billi kien hemm Patri Malti, għal-l-ewwel, kont nista' nitwennes bih.

Il-Patri Gwardjan, Spanjol, jismu Parti Josè Montero feraħ meta rani, għax huwa wkoll kien jixtieq jitgħal-

PALESTINA. — Il-knisja l-oħra ta' Għajn Karem, fejn il-Madonna marret iż-żur lil Santa Liżabetta, fejn tispiċċa t-triq ta' l-Insara.

lem l-Ingliż. U kien hemm waħda Soru, Suor Ippolita tgħallem il-bniet, li riedha titgħallem l-Ingliż ukoll. L-għada għamilli bħal naqra ta' eżami, biex jara kontx naf l-Ingliż ta' bil-ħaqq. Kien hemm soru oħra hemm, għal ftit żmien, Suor Maria Palmina, li l-Ingliż kienet tafu. Ħadni nitkellem ftit magħha, biex wara tgħidlu jekk kontx naf l-Ingliż tajjeb jew le. Hu ma qallix li ħadni għal hekk, imma jien mill-ewwel intbaħt.

Għal hekk jien kelli fil-għodu ngħallem siegħa lil Patri Gwardjan, imbagħad sagħtejn lit-tfal. Wara nofs inhar,

saghtejn lit-tfal u siegħa lil Suor Ippolita dik li semmejt fuq.

L-iskola kienet skola tal-isem — skola ta' żmien it-Torok. Żewġ kmamar kbar, twal u dojoq, miksija bil-ħaġar tal-franka, kollu xquq. Il-bankijiet twal, miżbugħin suwed, u mqegħdin mal-ħitan. It-tfal ukoll kienu ftit: xi sittax-il wieħed, l-akbar ta' xi tnax-il sena u l-iżgħar ta' xi sitt snin. Waqt li jien ngħallem f'kamra, kien hemm ajk Gharbi, Fra Silvestru, jgħallem f'oħra, imbagħad ninbidlu jien immur f'dik u hu jiġi f'din. Imbagħad ilkoll f'daqqa kien jgħallimhom id-Dutrina wieħed qassis Sirjan, Abuna Għabd-il-Messieħ Zahra, li kien jagħmilha ta' Direttur.

Għall-ewwel ix-xogħol sibtu iebes, għax ma kontx għadni naf il-Għarbi. Kont naf ftit kliem li tgħallimtu Malta, mis-suldati li ġew minn Lixandra, meta kont fl-R.M.A. Imma mbagħad ġejt f' tiegħi, kif sa ngħid hawnhekk.

Il-qassis Sirjan kien qalli li t-tfal ma kenux jisimgħu minni għax qatt ma kont insawwathom, imma nqegħdhom għar-rkubtejhom biss. Issa jien kont għamilt ħbieb ma' wieħed Sqalli, Fra Giuseppe Caperaro, il-ħajjat. Darba waħda kif kont nitħaddet miegħu fil-kamra tal-ħjata, jew kif igħidulha hemm "kommunità", fettilli ninżel minn taraġ għal ġewwa kantina. Ma kenitx kantina, imma spiżerija qadima, u kellha bieb għal barra, imma jien ma kontx naf. Hemm kien għad hemm għadd ta' kwiez tad-duwa u qratas bit-trab u kaxex bil-pilwli. Kien hemm ukoll qatiegħ bagalji qodma tal-Franġiskani li jmutu u ftietaq oħrajn. Fosthom sibt "dixxiplina" u kurbaġ, jiġifieri sawt tal-barrin. Tlabthom lil Fra Giuseppe u tahomli u ħadthom l-iskola miegħi. It-tfal id-"dixxiplina" ma beżgħux wisq minnha, imma għamlu l-mewta tagħhom meta raw il-kurbaġ. Għax taf kemm kien iwaġġa'! Ħwejjeġ tal-għaġeb. Jien ġarrabtu fuq sieqi, l-ewwel. Tajt daqqa żgħira bih u domt inħossha m'hux ftit.

Is-sawt ma ħaddimtux ħlief xi darbtejn, imma bid-dixxiplina lit-tfal bdejt insawwathom kull jum. U bdejt ukoll lil dawk li ma jitgħallmux insakkarhom ġewwa l-iskola f'nofs in-nhar, biex jibqgħu bil-ġuħ. Malajr qagħdu qagħdhom! Hekk ix-xogħol beda miexi tajjeb ħafna. Bagħatt ġibtilhom kotba ġodda minn Ġerusalem, qatgħa bl-Ingliż biex tfissirha bil-Għarbi, u qatgħa bil-Għarbi biex tfissirha bl-Ingliż. U kif huma kienu jitgħallmu l-Ingliż, jien kont nitgħallem magħhom, naqra u nitkellem, bil-Għarbi, u morna tajjeb wisq.

Għedt li t-tfal tal-iskola ta' Għajn Karem kienu xi sittax-il wieħed. Qishom kollha għadni nġibhom quddiem għajnejja, u għadni niftakar isimhom ukoll. Kien hemm tliet aħwa, ulied il-ħallaq, jiġifieri l-parrukkier, jisimhom Sliman, Ħabib u Fadal-Alla. Żewġt aħwa oħra, Peter u Fredric Rock (kunjomhom sewwa kien Ruk, bil-Għarbi imma missierhom bidlu meta kien l-Iskozja). Tnejn oħra, aħwa wkoll, Ħabib u Rafful. Żewġ tewmin, li daqs kemm kienu jixxiebħu qatt ma stajt nitgħallem min kien jismu Franġisk u min Anton. Ieħor ta' xi tmien snin. jismu Ġirġes (kellu rasu kbira, u darba daħħalha fix-xatba tal-ħadid u ma satax jaqlagħha. Kellhom jaqtgħu l-ħadid Miet ftit wara li tlaqt jien. Mar fuq il-għajn u xxarrab għasra u baża' jgħid lil ommu. Raqad bil-ħwejjeġ imxarbin u marad u miet). Ieħor jismu Għejsa, li ftit wara mar Ġerusalem, l-iskola tal-Freres. Wieħed jismu Franġisk, jgħidulu ċ-Ċlis, u ieħor jismu Hanna, ulied l-aħwa ma' ta' Rock. Wieħed jismu Stefan u ieħor Għafif, u l-aħħar, tifel Mislem, jismu Aħmed, iben il-mukri, jiġifieri dak li kien imur bil-ħmar,

jagħmel ix-xirja tal-Franġiskani minn Ġerusalem. Kien hemm ieħor, insejt ismu x'kien.

Issa sa naqbeż ftit f'ħaġa oħra.

L-ewwel semmejt id-"dixxiplina", li kienet ta' xi raħeb li miet. U xi tkun id-"dixxiplina", u għal fejn tiswa sa ngħid hawnhekk.

Ir-rħieb Franġiskani, il-Palestina (hawn Malta ma nafx) isawtu lilhom infushom kull nhar ta' Ġimgħa fil-għaxija bid-"dixxiplina". Id-"dixxiplina" tkun donnha frosta qasira, b'xi ħames biċċiet rumnell marbutin fiha, jiebsin u rqaq. Ta' Għajn Karem kienu jagħmluha fil-kuritur ta' ħada l-kor. Naf għax wieħed żagħżugħ Għarbi, jismu Milad, li kien jaħdem hemm, u jien, ġie li tlajna t-taraġ u qagħdna nisimgħuhom. Kif joħorġu mill-kor, joqogħdu għarrkubtejhom bgħid minn xulxin u jitfu d-dawl. Jerfgħu ċ-ċoqqa u jxammru l-qalziet ta' taħt (il-qalziet tagħhom ikun wiesa' u qasir, għax rajt minnhom minxura) u mbagħad jibdew jagħtu fuq wirkejhom. Jibdew jgħidu: "Miserere mei Deus, secundum magnam misericordiam tuam!", u jagħtu: ċlaq, ċlaq, ċlaq! Wieħed minn dawk ta' Għajn Għajn Karem kellu dixxiplina tal-ħadid, għax kien jistama' l-ħoss tagħha. Aktarx kien Patri Juan Vano, Spanjol xiħ, għax kienu jgħidu li hu qaddis. U tassew, qatt ma kien joħroġ barra, anqas joqgħod jitħaddet mal-oħrajn. Ilħin kollu jew fiċ-ċella jew fil-kor. U ġewwa l-kor miet, ukoll. Waqa' u miet għal għarrieda waqt il-meditazzjoni. Imma issa nerġgħu naqbdu fuq l-iskola, għax inkella ma neħelsu qatt.

L-aktar ħin li kont inkun għal qalbi, kien meta t-tfal kienu jkunu jilgħabu, fil-bitħa, fin-nofs siegħa ta' bejn it-tagħlim. Il-bitħa kienet bejn l-iskola u l-knisja. Jien kont noqgħod bil-qegħda, naqra, fuq it-taraġ tal-knisja, jew wieqaf mal-ħadid ta' bejn iż-żewġ turġien, u ngħassishom li ma jiġġieldux. Imma kollox darba jew oħra irid jasal fit-tmiem tiegħu, kif sa ngħid ukoll hawn.

Darba waħda, dħul is-sajf, wara nofs inhar, kif kont naqra u t-tfal jilgħabu quddiemi, nisma' ħoss ta' mixi ta' xi ħadd bil-qorq. Kien raħeb Franġiskan, li resaq ħdejja u sellimli. "Dawn huma t-tfal kollha tal-iskola? saqsieni.

"Dawn kollha," weġibtu jien.

"Kif int sejjer magħhom?" raġa' hu.

"Tajjeb wisq," weġibtu. "Għall-ewwel iddejjaqt u kont sa nitlaq, imma issa kollox sewwa."

"Moħhom tajjeb xejn? Jitgħallmu?"

"Qishom kollha moħhom tajjeb", għedtlu jien. "Għandna kotba bl-Ingliż u bil-Għarbi ġebnihom minn Ġerusalem u bihom jitgħallmu ħafna. Meta ġejt hawn jien, bilkemm kienu jafu l-a,b,c, u issa jaqraw tajjeb, jiktbu bi żbalji ftit u xi żewġ kelmiet bl-Ingliż igħiduhom ukoll. Stenna, ħalli tara b'għajnejk."

Kien hemm Stefan, wieħed mit-tfal, bil-qumbas miftuħ, jiġri u jbażża' lil sħabu b'wiżgħa jew gremxula x'kienet, mejta, imdendla minn denbha, bejn subgħajh. Għajjattlu. Rema l-wiżgħa u ġie.

"Why do you open your coat in that way?" saqsejtu jien.

"Is very hot, my teacher," weġibni.

"Surely you feel hot when you run like that." għedtlu. "Now look: go to the class-room and bring me that green book I was reading this morning. Quick!"

Stefan telaq jiġri bil-qumbas iferfer warajh u tala' t-taraġ u daħal l-iskola. Wara naqra ttawwal minn ħada l-bieb u għajjatli: "My teacher, I cannot find it. Is not here!"

"Surely it is there!" għedtlu. "It is in my desk, under that piece of cardboard!"

It-tifel daħal fil-klassi u wara ftit niżel jiġri t-taraġ bil-ktieb f'idu u ġie ħdejja u tahuli. "Hux minnu li għidtlek jien?" saqsejt lil Franġiskan.

"Peccato che sei perduto qui," qalli. U sellimli u dar u raġa' tala' 'l fuq.

Għaddew ftit tal-jiem u ġie sabni Patri Montero. Qalli: "Kitibli l-Patri Kustodju. Wara l-eżami jridek tmur tgħallem Ġerusalem. Hemm ma jaqbillekx, għax hemm ħafna xogħol. Hemm tmenin tifel fl-iskola ta' ġewwa, u fl-iskola ta' barra ma nafx kemm. Tridx nibgħat ngħidlu li trid tibqa' hawn?"

"Jekk iriduni Ġerusalem, irrid immur," weġibtu jien. "Hemm jinsab il-Qabar ta' Kristu, hemm il-Ġetsemni, hemm iċ-Ċenaklu, hemm il-Vija Sagra. Inkun nista' mmur inżurhom kull meta rrid. Jien, il-Palestina għal daqs hekk ġejt".

U hekk kien. Meta għadda l-eżami, sarrejt ħwejġi fil-bagalja u tlaqt. Mort il-Belt għażiża ta' qalbi; il-kalamita ta' ruħi; il-ħolma ta' żogħriti, jiġifieri Ġerusalem!

ELSIE.

SANTA MARIJA F'ĠERUSALEM

Għid Tlugħ is-Sema tal-Madonna, il-Maltin iħobbuh wisq, ara kemm li sebat irħula f'Malta u tnejn f'Għawdex għandhom il-knisja l-kbira tagħhom imbierka b'dana l-isem. Għal hekk naħseb li l-qarrejja tagħna jħobbu jisimgħu xi ħaġa fuq kif jingħad li telgħet is-Sema sidtna Marija, u fuq kif inhu l-Qabar tagħha, u fuq kif dan il-Għid għadu jsir Ġerusalem, il-lum.

Li l-Madonna telgħet is-Sema bir-ruħ u l-ġisem wara mewtha, kien jingħad sa minn żmien l-Appostli. Imma m'ilux wisq insab ktieb tar-raba' mitt sena wara Kristu li jsmmi sewwa kif ġara dan. Jingħad f'dal-ktieb li sidtna Marija kienet toqgħod f'dar fuq il-għolja ta' Sijon, f'Ġerusalem, u drabi kienet tmur ma' san Ġwann fuq Ġebel iż-Żejtun, fejn kienet rat l-aħħar darba lil Binha Ġesù qabel ma tala' s-Sema.

F'waħda minn dawn iż-żjarat, kif kienet titlob 'l Alla, Hi u san Ġwann, jinżel ħdejhom l-Anġlu Grabiel. Tagħa lil Madonna werqa xagħnina, jew **palma,** u qalilha hekk: "Din ix-xagħnina għandha tinġieb wara t-tebut tiegħek, b'egħliema ta' rebħa, għax inti ma ddumx ma tmut u tiġi tithenna b'Ibnek fis-sema". U kif l-Anġlu qal dan il-kliem, għab.

Wara ftit jiem il-Madonna sejħet ma' dwarha lit-tnax l-Appostlu, li dik il-ħabta kienu f'Ġerusalem. Ħabbritilhom li Hi kienet sejra titlaq mid-dinja. Farrġithom, wissiethom u berkithom, u għalqet għajnejha bħala f'nagħsa. Wara t-tnax l-Appostlu ħaduha u qegħduha f'qabar fil-blat, il-qabar ta' niesha, li kien jinsab fil-Wied ta' Kedron, qrib Ġerusalem.

It-tnax, għalqu l-qabar u qagħdu għassa miegħu. Għal tliett ijiem kienu jisimgħu daqq u għana ta' ħlewwa kbira ħiereġ mill-qabar, imma fit-tielet jum dan id-daqq u l-għana siket. Stennew ftit biex jaraw jarġax jibda, imma meta raw li ma bediex, fetħu l-qabar biex jaraw x'kien ġara. Sabu l-qabar fieragħ, u ma kienx fih ħlief il-lożor u t-tebut. Telgħu lejn Sijon qalbhom sewda u kif kienu fid-dar, dehret f'nofshom il-Madonna u qaltilhom li kienet telgħet is-Sema bir-ruħ u bil-ġisem, bħal Binha Ġesù.